

УДК 81'27+811.111

Білінський Д. Ю., викладач

Житомирський державний університет імені Івана Франка

**РОЛЬОВА АСИМЕТРІЯ ПЕРСОНАЖНОГО МОВЛЕННЯ У
ДЗЕРКАЛІ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ (НА МАТЕРІАЛІ
БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Стаття присвячена дослідженню рольової асиметрії персонажного мовлення у дзеркалі теорії мовленнєвих жанрів. Розглянуто сучасний етап лінгвістичного аналізу дискурсу драми. Узагальнено підходи до аналізу комунікативного аспекту рольової асиметрії. Досліджено специфіку реалізації тактик та стратегій, що мають місце в мовленні персонажів, ролі яких поєднані асиметричним зв'язком у різних мовленнєвих жанрах.

Ключові слова: драматичний твір, рольова асиметрія, мовленнєвий акт, стратегія, тактика, мовленнєвий жанр.

Дискурс драми залишається у центрі уваги сучасних мовознавців, про що свідчать дослідження мови драматичного твору із когнітивної та комунікативної позицій [8: 31]. Драма розглядається як модель, що описує суспільні відносини за допомогою персонажного мовлення та авторської ремарки [2]. Метою нашого дослідження є аналіз комунікативно-прагматичного аспекту реалізації тактик та стратегій персонажами у випадках асиметрії соціальних ролей у різних мовленнєвих жанрах.

У лінгвістичній літературі спостерігається значний інтерес до проблеми мовленнєвих жанрів. Серед дослідників, які внесли значний внесок у розробку теорії мовленнєвих жанрів вітчизняні [2] та закордонні лінгвісти [1; 4; 5; 12]. Мовленнєвим жанром у сучасній генристиці називають певні тематично оформленні, стійкі, композиційні та стилістичні типи висловлення, які виступають як вербальне оформлення типової ситуації соціальної взаємодії людей [6: 185], що пов'язано із існуванням тісного зв'язку між мовою та сферами діяльності людини, в якій вона вживається. Це дозволяє розглядати мовленнєвий жанр як особливу модель висловлення, ознаки та прояви яких можна досліджувати. Різні сфери буття людини вимагають різних мовленнєвих жанрів. Відбір стратегій та тактик спілкування, що складають мовленнєву поведінку особи, відбувається під впливом правил конкретного мовленнєвого жанру та індивідуальних психологічних особливостей особи [5].

Функціонування мовленнєвих жанрів має соціальний та індивідуальний аспекти [12: 32]. Соціальний аспект проявляється у підпорядкуванні норми мовленнєвого жанру нормам поведінки та вживання мовних засобів у соціумі. Індивідуальний аспект мовленнєвого жанру складають особистісні характеристики мовця. На відміну від соціального аспекту, коли вибір стратегії детермінується культурними нормами, індивідуальний аспект передбачає обрання стратегій та тактик, що відповідають індивідуальним

психологічним особливостям конкретного мовця. Ці особливості, у свою чергу, визначаються суспільними, історичними, інтелектуальними чинниками та проявляються у специфічному підборі мовленнєвих жанрів особою у спілкуванні, що дозволяє їй досягнути поставлених завдань. Якщо для особи є пріоритетними власні цілі та способи їх реалізації, що дозволяє їй ігнорувати культурні норми, то її поведінка може бути розцінена соціумом як така, що свідчить про недостатню комунікативну компетенцію [3].

Серед головних ознак мовленнєвого жанру виділяють набір обов'язкових правил, можливість зміни суб'єктів висловлювання та специфічну завершеність, що передбачає можливість відповіді [1: 165]. Ієрархічно мовленнєві жанри поділяються на елементарні та комплексні: останні включають у власну структуру тексти, які є завершеними та представляють певні елементарні жанри [11: 73]. Мовленнєвий жанр не є конкретним текстом, це скоріше мовна та ментальна система, яка лежить в основі різних текстів [9: 23].

Функціонування соціальних ролей тісно пов'язано із мовленнєвими жанрами. В основі обох явищ лежить формування стереотипів поведінки індивідів у суспільстві, відповідно, відхилення у поведінці виконавця певної ролі від її норм може бути розцінено як порушення норм мовленнєвого жанру, якому зазначена роль притаманна. Іншою подібною рисою є наявність у соціальній взаємодії пар соціальних ролей, що відповідають вимогам використання мовленнєвого акту, який, в свою чергу, є складовою мовленнєвого жанру [7: с. 51].

Розглянемо приклади рольової асиметрії в персонажному мовленні драми. Одним із мовленнєвих жанрів, в яких має місце рольова асиметрія є сімейна бесіда. На початку ХХ століття в традиційній сім'ї Британії спостерігаються ієрархічні відносини між її членами [13]. Одним із пояснень є соціально-економічний фактор: батьки займали вищу позицію, оскільки вони були пов'язані із важливою соціальною роллю постачальника економічних ресурсів та доглядача за господарством, в той час як діти цих функцій не мали та знаходилися у економічно-соціальній залежності від батьків [18].

Наступний діалог демонструє асиметричні рольові відносини між батьком та дорослою дочкою:

Madge. Did you call, father ?

Cray. Did I call, my dear ? (Satirically.) Oh no, I 've not been shouting myself hoarse for the last five minutes, have I ?

Madge. I 'm sorry, father.

Cray. And my throat 's bad enough as it is, with these east winds in June...

Madge (patiently). What is it you want, father ?

Cray. Where are the spills ? You know I always like to have a supply of spills to light my pipe by.

Madge. Here they are, father.

(She indicates a little table on his left, where a heap of paper spills is lying. He had not looked on this table before.)

Cray. Eh ? (Irritably.) What do you put them there for ? How do you expect anybody to find them there ? Eh ?

Madge. I thought they 'd be handier for you. You wouldn't have to get up.

Cray. I like them in that vase on the mantelpiece. You know that.

Madge. I 'm sorry, father. I 'll try and remember next time. Is that all ? (She is going.)

Cray. No, it is not all. Don't try and run away when I 'm talking to you. What are you doing with that apron on at this time of night ?

Madge (meekly). Washing up.

Cray. Do you mean to say the dinner things are not washed up yet ?

Madge. Not quite. I 've been very busy to-day [17: 190]

У розмові з дорослою дочкою батько використовує тактики конфронтації та домінування, що показує його соціальну роль значно вищою ніж його дочки. Серед останніх критика дій співрозмовника, що виражена квеситивом (*Where are the spills?*), директивом (*Don't try and run away when I 'm talking to you*) та констативом (*I like them in that vase on the mantelpiece.*). Невербальна реакція (*Irritably*) підсилює ефект реплік та доповнюється сарказмом та роздратуванням, що виражені розділовим запитанням (*Satirically.*) *Oh no, I 've not been shouting myself hoarse for the last five minutes, have I ?*), повторами (*You know I always like... You know that...*) та риторичними запитаннями (*How do you expect anybody to find them there ? Eh ?*). Мадж, свою чергу, послуговується тактиками вибачення, при цьому вибачення повторюється декілька разів (*I 'm sorry, father*), пропонування послуги, вираженої у квеситиві (*What is it you want, father?*), виправдання, вираженій у констативі (*I thought they 'd be handier for you... You wouldn't have to get up.*), обіцянки в вигляді мовленнєвого акту промісива (*I 'll try and remember next time*) та супроводжуються звертаннями (*father*), невербальними засобами, що демонструють її позитивне налаштування (*meekly, patiently*). Тактики, що використовує Мадж, направлені на пом'якшення у стосунках із батьком та, в той же час, виправдання власної поведінки, що дає змогу охарактеризувати соціальну роль Мадж як залежну від соціальної ролі батька.

Домінантна рольова позиція матері по відношенню до дочки відображена у наступному діалозі.

(Mrs. Cartwright suddenly opens her eyes, yawns unaffectedly, stretches herself, and reaches out her hand for the novel on the table near her).

Mrs. C. {finding her place in the novel}. What time is it, Dolly?

(Dolly, absorbed in her book, does not answer.) Dolly. {There is still no answer, and Mrs. Cartwright raises herself on her elbow and looks round.} Dolly, didn't .you hear me ask what time it is?

Dolly. Sorry, mother, didn't hear you. It's just struck four.

Mrs. C. {suspiciously}. What are you reading?

Dolly. George Meredith: The Egoist.

Mrs. C. {relieved}. Oh, Meredith ! I never can make his people out. They don't talk like human beings. [15: 102]

Комунікативна поведінка учасників діалогу відповідає нормам жанру сімейної бесіди [10]. Учасниками наступного діалогу є дочка Доллі та мати місіс Картрайт. Місіс Картрайт розпочинає діалог із тактики запиту інформації, намагаючись дізнатися час у Доллі, у формі квеситиву (*What time is it, Dolly?... Dolly, didn't you hear me ask what time it is?*), при цьому її незадоволення відсутністю реакції дочки зростає у кожній наступній репліці. Не отримавши очікуваної відповіді, місіс Картрайт продовжує тактикою негативної оцінки та критикою Доллі у формі констативів (*I never can make this people out. They don't talk like human beings.*), критикуючи вибір Доллі у літературі. Зазначені тактики є складовою комунікативної стратегії конфронтації, що виражає вищу та домінуючу соціальну роль місіс Картрайт. Доллі, розпочинаючи діалог із тактики вибачення та вживаючи звертання (*Sorry, mother...*), за допомогою тактики виправдання та мовленнєвого акту констативу (*"...didn't hear you."*) намагається повернути в кооперативне русло діалог із матір'ю, а пізніше відповідає на запитання матері (*It's just struck four*). У її мовленні домінують короткі репліки (*...didn't hear you. It's just struck four... George Meredith: The Egoist*). Все це показує її залежну позицію відносно позиції матері та, відповідно, намагання використовувати тактики, що сприяють підтриманню кооперації.

Діалог нижче належить до жанру спілкування господарки та служниці початку ХХ століття, що передбачає залежність працівника від роботодавця та свідчить про наявність у зазначеному випадку асиметричних рольових відносин [14].

Mrs. F. Is your master in?

Jane. No, ma'am; he 's been out since lunch...

Mrs. F. Any letters for me ?

Jane. Only a telegram. I 'll bring it, ma'am. [16: 10]

Джейн виконує роль служниці місіс Форсайт, що розміщує її соціальну роль нижче її господарки та змушує її дотримуватися кооперативної стратегії. Це підтверджується тим, що Джейн у діалозі виключно відповідає на запитання господарки та висуває пропозицію принести телеграму, що має задовольнити місіс Форсайт. При цьому вона дотримується тактики констатації (*Only a telegram*) та пропозиції (*I 'll bring it, ma'am*) із ввічливим звертанням (*No, ma'am*), вживаючи виключно констативи (*No, ma'am; he 's been out since lunch...*), що свідчать про її дистанціювання від господарки та професійну зібраність, а це, в свою чергу, є наслідком рольової залежності від місіс Форсайт. Господарка Джейн, місіс Форсайт використовує тактики запиту інформації (*Is your master in?... Any letters for me?*). У мовленні місіс Форсайт використовуються виключно квеситиви (*Any letters for me?*) у формі простих запитань. Зазначені тактики свідчать про застосування стратегії

домінування.

Таким чином, соціальна взаємодія, в основі якої є рольова асиметрія, спостерігається у межах таких сфер, як сім'я та спілкування господаря зі слугою, що пояснюється історичними та соціально-економічними факторами, які домінували у суспільстві Великобританії ХХ століття. У статті показано, що комунікант із нижчою соціальною роллю надає перевагу кооперативній стратегії, що виражається у таких тактиках, як пояснення, вибачення, обіцянка, пропонування послуги, надання інформації, виправдання та мовленнєвих актах промісиву, прозиції, констативу. Стратегія домінування, що належить до мегастратегії конфронтації, у зазначених рольових відносинах використовується комунікантами із високою соціальною роллю та передбачає вживання тактик запиту інформації, негативної оцінки та критики третьої особи, мовленнєвих актів квеситивів, констативів та директивів.

Подальша перспектива дослідження вбачається нами у створенні класифікації мовленнєвих жанрів, в яких присутні елементи асиметричного спілкування персонажів британської драми ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Русские словари. – 1996. – Т. 5. – С. 159–206.
2. Бацевич Ф. С. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу / Ф. С. Бацевич // Вісн. нац. ун-ту "Львів. Політехніка". – 2002. – № 453. – С. 30–34.
3. Бубнова И. А., Красных В. В. Жанры речи как аспект психолингвистических исследований человека / И. А. Бубнова., В. В. Красных // Жанры речи. – 2012. – №. 8. – С. 52–60.
4. Вежбицка А. Речевые жанры / А. Вежбицка // Жанры речи. – 1997. – № 1. – С. 99–111.
5. Дементьев В. В. Коммуникативная генристика: речевые жанры как средство формализации социального взаимодействия / В. В. Дементьев // Жанры речи. – 2002. – № 3. – С. 18–40.
6. Костомаров П. И. Трактовка речевого жанра в работах отечественных исследователей / П. И. Костомаров // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. – 2014. – № 2. – Том 1. – С. 181–185.
7. Крысин Л. П. Попытка социально-ролевой типологии речевых жанров / Л. П. Крысин // Коммуникативные исследования. – 2015. – № 1 (3). – С. 49–54.
8. Кубрякова Е. С. О методике когнитивно-дискурсивного анализа применительно к исследованию драматургических произведений (пьесы как особые форматы знания) / Е. С. Кубрякова // Принципы и методы когнитивных исследований языка. – 2008. – С. 30–45.
9. Покровская Е. А., Дудкина Н. В., Кудинова Е. В. Речевые жанры в диалоге культур / Е. А. Покровская, Н. В. Дудкина, Е. В. Кудинова. – Ростова-на-Дону : Foundation, 2011. – 200 с.
10. Рытникова Я. Т. Семейная беседа как жанр повседневного речевого общения / Я. Т. Рытникова // Жанры речи. – 1997. – № 1. – С. 45–56.
11. Федосюк М. Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи / Федосюк М. Ю. // Жанры речи. – 1997. – № 1. – С. 66–87.

12. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Шмелева Т. В. // Жанры речи. – 1997. – № 1. – С. 88–98.
13. Berthoud R. Family formation in multi-cultural Britain: three patterns of diversity / R. Berthoud. – Institute for Social and Economic Research, University of Essex, 2000. – 30 p.
14. Deakin S. The Comparative Evolution of the Employment Relationship / S. Deakin. – Centre for Business Research, University of Cambridge, 2005. – 25 p.
15. Houghton S. Independent means / S. Houghton // Constable and Co. Ltd. – 1914. – Vol. 1. – P. 95–184
16. Houghton S. Marriages in the making / S. Houghton // Constable and Co. Ltd. – 1914. – Vol. 1. – P. 3–94
17. Houghton S. The Perfect Cure / S. Houghton // Constable and Co. Ltd. – 1914. – Vol. 2. – P. 183–283
18. Jagger G., Wright C. Changing family values / G. Jagger, C. Wrightm. – London : Routledge, 2004. – 23 p.

Стаття надійшла до редакції 26.09.16 р.

Билинский Д. Ю., преподаватель
Житомирский государственный университет им. И. Франко

**РОЛЕВАЯ АССИМЕТРИЯ ПЕРСОНАЖНОЙ РЕЧИ В ЗЕРКАЛЕ ТЕОРИИ
РЕЧЕВЫХ ЖАНРОВ (НА МАТЕРИАЛЕ БРИТАНСКОЙ ДРАМЫ XX ВЕКА).**

Статья посвящена исследованию ролевой асимметрии персонажной речи в зеркале теории речевых жанров. Рассматривается современный этап лингвистического анализа дискурса драмы. Обобщены подходы к анализу коммуникативного аспекта ролевой асимметрии. Исследована специфика реализации тактик и стратегий, реализуемых в речи персонажей, социальные роли которых объединены асимметричной связью.

***Ключевые слова:** драматическое произведение, ролевая асимметрия, речевой акт, стратегия, тактика, речевой жанр.*

Bilinsky D. Yu., lecturer
Zhytomyr Ivan Franko State University

***The Role Asymmetry in the Personages' Speech Viewed through Speech Genres
Theory (Based on British Drama of the 20th Century).***

The article deals with the role asymmetry in the personages' speech viewed through the speech genres theory. The contemporary stage of drama discourse linguistic analysis is taken into account. The contemporary approaches to the communicative aspect of the role asymmetry analysis are singled out. The peculiarities of strategies and tactics used in cases of role asymmetry in the personages' speech are described.

***Key words:** drama, role asymmetry, speech act, strategy, tactics, speech genre.*